

פרק ז - תערובת חמץ

א - חמץ בפסח אוסר את תערובתו בכלשהו

בדרך כלל מאכלי איסור שנתערבו במאכלי היתר בטלים בשישים, שכן רק עד פי שישים הם יכולים לתת טעם בתערובת, אבל אם יש כנגדם פי שישים אינם יכולים לתת טעם ובטלים. ומהתורה גם מאכלי חמץ בטלים בשישים, אלא שחכמים החמירו וקבעו שחמץ אוסר תערובתו בכלשהו, שאפילו אם יש כנגדו פי אלף או פי עשרת אלפים אוסר הכל.

והטעם שהחמירו חכמים בזה, מפני שמצאו כי התורה עצמה החמירה בדין חמץ בשני אופנים יותר משאר איסורים: (א) בדרך כלל האוכל דבר שאסור מהתורה עונשו מלקות, ואילו האוכל חמץ מתחייב בכרת. (ב) כל שאר המאכלים האסורים מותר להשהות בבית, ואילו לגבי חמץ לא הסתפקה התורה באיסור אכילה אלא הוסיפה וצוותה: בל יראה ובל ימצא חמץ בבתינו בכל משך הפסח. לפיכך המשיכו חכמים בכיוון זה וקבעו סייג לתורה, שאם יפול כלשהו חמץ לתוך תבשיל, כולו יאסר באכילה ובהנאה. ועוד טעם, שכל שאר איסורי האכילה אסורים כל השנה ואדם רגיל לפרוש מהם, אבל חמץ, כיוון שרגילים לאוכלו בכל השנה יש חשש שמא ישכח איסורו בפסח, ולכן החמירו בו חכמים יותר, כדי שיזכרו הכל להזהר בו.

ודין זה שאף כלשהו חמץ אוסר התערובת, חל משעה שנכנס הפסח, אבל לפני הפסח דין החמץ כשאר האיסורים שבטלים בשישים. ואף שזמן איסור אכילת חמץ ומצוות ההשבתה מתחיל בחצות יום י"ד, בכל זאת דין זה שהחמץ אינו בטל מתחיל בכניסת חג הפסח, שאז האוכלו נענש בכרת, ואז מתחילים לחול האיסורים בל יראה ובל ימצא (שו"ע תמוז, ב).¹

ב - האם אפשר להציל תערובת שיש בה כלשהו חמץ

כפי שלמדנו, חומרה מיוחדת ישנה בחמץ, שכלשהו של חמץ שנפל לתוך מאכל אחר, אוסר את כולו באכילה והנאה. אמנם לדעת רוב הפוסקים אם יש בתערובת יותר מפי שישים מהחמץ, אפשר להציל את שוויה הכספי של התערובת, על ידי שימכור

1. אמנם לדעת השאלות, ר"ת והר"ז, דין חמץ כשאר איסורים ובטל בשישים. אבל שאר הפוסקים חולקים עליהם, וסוברים שאינו בטל אפילו באלף, כדברי רבא שפסק כרב בגמ' פסחים ל, א. וכ"כ הר"ף, הרא"ש והרמב"ם, ואף ר"ת והר"ז נמנעו מלהקל מפני שהמנהג להחמיר. (ועיין בבירור הלכה שם). אולם כתב במ"ב תמוז, ב, עפ"י האחרונים, שבמקום שיש עוד הרבה צדדים להקל, אפשר לצרף את שיטת השאלות להקל.

הטעמים לחומרת החמץ שכתבתי הוזכרו ברש"י, רא"ש, סמ"ק, ר"י ועוד רבים. והטעם הראשון הוא העיקרי, ולכן רק מעת כניסת הפסח חמץ אוסר במשהו. אמנם הרמב"ם והרמב"ן בארו שחמץ אוסר בכלשהו משום שהוא דבר שיש לו מתירין, שמהתורה חמץ שעבר עליו הפסח מותר, ודבר שיש לו מתירין אינו בטל. ולדעתם, יש לאסור חמץ בכלשהו כבר מחצות יום י"ד, ואכן כך כתב המ"מ בדעת הרמב"ם. וכך דעת עוד כמה ראשונים ואחרונים. (אמנם יתכן לפ"ז שרק מין במינו אינו בטל מחצות י"ד, ויש שעמדו על כך, והביאם בכה"ח תמוז, מו, ובהל' חג בחג פ"ט 23. מ"מ גם לפי הטעם שכל השנה אין רגילים להיבדל מהחמץ יש מקום לאסור במשהו מחצות של י"ד וכ"כ הר"ן). אבל בשו"ע נפסק שרק מכניסת החג חמץ אוסר בכלשהו, וכן הסכימו רוב האחרונים. ועיין ביחו"ד ב, סב, ויבי"א ב, או"ח כג, ד, שסיכם דעות הפוסקים.

אותה לנכרי. למשל, אם נפל חמץ במשקל של קילו לתוך אלף קילו של מאכל אחר, יכול לזרוק קילו אחד לאיבוד, כדי שלא יהנה מתוספת הנפח של החמץ, ואת השאר ימכור לנכרי. שכן מה שאסרו את כל התערובת בהנאה, הכוונה באופן שנהנה גם מהחמץ, אבל אם זרק כמות מאכל כנגדו, הרי שלא נהנה ממנו, ויכול למוכרו לנכרי. ואם נפלה חיטה אחת של חמץ לתוך תבשיל גדול, כל התבשיל נאסר באכילה והנאה, אבל יכול למוכרו לנכרי. וכיוון שהחיטה לא גרמה לשום תוספת במחיר, אין צריך לאבד דבר מהתבשיל כנגדה. וכך פסק השולחן ערוך (תסז, י).

אולם הרמ"א (תמז, א) החמיר כדעת מקצת הראשונים הסוברים, שהואיל והתערובת נאסרה בהנאה, אסור גם למוכרה לנכרי, אלא צריך לשרוף את כל התערובת. וכך נוהגים יוצאי אשכנז. אולם במקום שיש הפסד גדול מאוד, גם למנהג אשכנז אפשר לסמוך על דעת המתירים למכור את התערובת לנכרי (מ"ב

תמז, ג).²

2. נחלקו אם החמץ אוסר את כל תערובתו גם בהנאה. לרי"ף והרא"ש ורוה"פ אוסר גם בהנאה, ואילו לראב"ד והרמב"ן אוסר רק באכילה ולא בהנאה, ופסק בשו"ע תמז, א, שאוסר גם בהנאה.

אלא שאם יזרוק דמי החמץ לאיבוד, לדעת הרי"ף והרא"ש מותר למכור את השאר לנכרי, שהרי אינו נהנה כלל מהחמץ, אלא רק מקבל תשלום עבור שאר האוכל שאינו חמץ. ולכך הסכימו רובם המכריע של הפוסקים, וכ"כ בשו"ע תסז, י. אולם הרמ"א בדרכי משה תמז, ב, כתב שדעת המרדכי ותה"ד ומהר"י ברין להחמיר לשרוף הכל ולא למוכרו לנכרי. ובמקום הפסד גדול מאוד כתב המ"ב תמז, ג, בשם האחרונים שיכול למכור לנכרי. ויתר על כן, בסי' תסז, בשעה"צ ע"ד כתב בשם בית מאיר, שאם גם על ידי מכירה לנכרי יגיע לו הפסד גדול מאוד, יכול להשהותו עד אחר הפסח ואח"כ יוכל לאוכלו או למוכרו ליהודי.

ג - האם חמץ שנתבטל לפני פסח "חוזר וניעור" בפסח

נחלקו גדולי הראשונים בשאלה יסודית, האם חמץ שהתבטל לפני הפסח בשישים, חוזר ומתעורר משכנס הפסח, וכיוון שבפסח אפילו באלף אינו בטל, אוסר את כל תערובתו; או כיוון שכבר התבטל לפני הפסח בשישים, שוב אינו חוזר וניעור. למשל, אם נפל לפני פסח פירור של חמץ לתוך תבשיל גדול של בשר, ברור שלפני הפסח הפירור בטל, ואפילו אחר חצות יום י"ד בניסן מותר לאכול מן התבשיל הזה. השאלה האם גם לאחר שייכנס הפסח יהיה מותר לאכול מן התבשיל.

יש אומרים, שמה שכבר התבטל לפני פסח בשישים נחשב כבטל מהעולם, ושוב אינו חוזר וניעור בפסח, וכל התערובות כשרה לאכילה (רא"ש, סמ"ג, טור ועוד). ויש אומרים, שהביטול שלפני הפסח אינו מועיל, ומיד כשיכנס הפסח הרי החמץ חוזר וניעור ואוסר את כל תערובתו (רמב"ם, רשב"א).

שאלה זו חשובה לדין המצות. שכן לפעמים נופלות טיפות מים על חיטים אחדות מתוך ערמת החיטים, והן מחמיצות, וקשה מאוד למוצאן ולהוציאן מתוך הערמה, אלא שברור כי החיטים הכשרות שלא החמיצו מרובות יותר מפי שישים מאלו שהחמיצו. לפי הדעה שהחמץ "חוזר וניעור", הרי שאם יטחנו את כל החיטים ביחד ויאפו מהקמח שלהן מצות, אסור יהיה לאוכלן בפסח, משום שמעט החמץ שבהן חוזר וניעור ואוסר את כל המצות. ולכן יש להקפיד שלא תהיה אפילו חיטה אחת חמוצה בתוך החיטים שמכינים מהן קמח למצות. ואם נאמר שהחמץ שהתבטל לפני הפסח "אינו חוזר וניעור", המצות כשרות לפסח,

ואין צורך לברר את החיטים אחת אחת כדי להוציא מתוכן חיטים שהחמיצו, מפני שהן כבר בטלו בשישים.

ד - הלכה למעשה בדין "חוזר וניעור"

רבי יוסף קארו בעל השו"ע, פסק שחמץ שהתבטל בשישים לפני פסח אינו חוזר וניעור, ומותר לאכול את התערובת הזו בפסח. וזאת משום שמן התורה גם בפסח החמץ בטל בשישים, וחכמים הם שהחמירו לאוסרו בכלשהו, נמצא שהמחלוקת אם החמץ "חוזר וניעור" היא מחלוקת באיסור מדברי חכמים, ובספק בדברי חכמים הלכה כמיקל. וכן נוהגים למעשה רבים מיוצאי ספרד.

והרמ"א פסק כהכרעת בעל תרומת הדשן (א, קיד), שאם החמץ שהתבטל לפני פסח בשישים היה לח - הלכה כמקילים שאינו חוזר וניעור, ואם היה יבש - הלכה כמחמירים וחוזר וניעור. למשל, טיפת בירה שנפלה למשקים אחרים, כיוון שהטיפה נתמזגה ואינה עומדת יותר בפני עצמה, אחר שהתבטלה שוב אינה חוזרת להתעורר ולאסור את התערובת. אבל אם החמץ היה יבש - חוזר וניעור. למשל, פרור חמץ שנפל לתוך מאכל אחר, כיון שהפירור עדיין עומד לעצמו ולא נתמזג בתערובת, יש בו חשיבות מסוימת, ולכן כשיכנס הפסח יחזור ויתעורר ויאסור את כל

תערובתו (שו"ע תמז, ד). וכן נוהגים למעשה יוצאי אשכנז וחלק מיוצאי ספרד.³

וקמח, מפני דקות חלקיקיו, נחשב כתערובת לח. שעיקר הכוונה בחלוקה שבין לח ליבש תלויה בשאלה, האם האיסור מתמזג לגמרי בהיתר, שבתערובת לחה האיסור מתמזג לגמרי בהיתר, ואילו בתערובת יבשה האיסור נשאר בפני עצמו. לפי זה אין צורך לברור את החיטים שטוחנים לאפיית מצות, מפני שאחר שהקמח ייטחן, הקמח שנעשה מהחיטים המחומצות יתבטל ויתמזג לגמרי בשאר הקמח, וגם כשיגיע פסח שוב לא יתעורר לאסור (שו"ע ורמ"א תנג, ג).

3. **למנהג הספרדים:** בכה"ח תמז, עו-עח, כתב שנהגו רבים מהספרדים להחמיר בדיון חוזר ונייעור, וכ"כ החיד"א בברכ"י תמז, יד; ופר"ח. ומשמע שהחמירו אפילו בלח. אמנם באות ע"ו כתב בכה"ח שנהגו להחמיר כרמ"א ולא יותר, וכ"כ הזכור לאברהם שמונה ספרדים בענייני פסח כרמ"א. אמנם לפי כללי השו"ע שהזכיר דעת המקילים בסתם, משמע שמיקל לגמרי, וביבי"א ח"ב או"ח כג, האריך בסוגיה וחזק את דעת המקילים, וכתב שרוב הראשונים מקילים שאינו חוזר ונייעור, ולדעת השאילתות אפילו בפסח חמץ בטל בשישים, ואף למחמירים האיסור מדרבנן, ובספק דרבנן יש להקל.

עוד יש לעיין בדעת השו"ע, שבסימן תמב, ד, העתיק דברי הרמב"ם שאסר תריאקה, שהיא תערובת שיש בה כלשהו חמץ, מטעם שחוזר ונייעור, ואיך סתר עצמו בסי' תמז, ד. ולפי הרמ"א חזר בו השו"ע ומסקנתו להתיר. והפר"ח פרש שכאשר מערבים בכוונה את החמץ - חוזר ונייעור. והט"ז כתב שבתריאקה החמץ מעמיד ולכן אוסר.

עוד חשוב לציין (מ"ב תמז, קב), שגם למחמירים שחוזר ונייעור, זהו לגבי איסור אכילה בפסח, אבל מותר להשהות בפסח תערובת שנתבטל בה חמץ לפני פסח בשישים, ולאוכלה אחר הפסח. ומאידך, גם לפי המקילים שאינו חוזר ונייעור, (לשו"ע בהכל, ולרמ"א בלח) אסור לערב חמץ בכוונה תחילה לפני הפסח ולבטלו בשישים כדי לאכול את התערובת בפסח (כפירוש הפר"ח בדעת השו"ע).

ואם כבר התערב מעט חמץ לפני הפסח ואין שם פי שישים נגדו, כתב המ"ב תנג, כ, שלפי הט"ז מותר להוסיף כדי לבטלו בשישים, אבל למ"א ורוב הפוסקים אסור, מפני שזה נראה כמבטל איסור לכתחילה. ובשעת הדחק אפשר לסמוך על המקילים.

ויש אומרים שעל פי עיקרון זה, טוב לאפות את המצות לפני הפסח, כדי שאם מקצת מהקמח או הבצק יחמיץ בעת הלישה, יתמוזג בשאר הבצק, ויתבטל בשישים לפני הפסח, ושוב לא יחזור להתעורר ולאסור את המצות בפסח. ופעמים שבעת אפיית מצות מכוונה נתקעים חלקיקי בצק בין שיני המכונה ושוהים שם זמן שיכולים להחמיץ, ואח"כ נופלים בחזרה לבצק. וכיוון שפרורי הבצק שהחמיץ מתמוזגים לגמרי בשאר הבצק, הרי זה כתערובת לח, ואחר שהתבטלו בשישים לפני הפסח שוב אינם חוזרים וניעורים.

וכל זה בדיעבד, אבל לכתחילה מהדירים לאפות מצות מחיטים שאין בהם חשש שהחמיצו, ושומרים היטב את הקמח והבצק ששום פירור ממנו לא יחמיץ.⁴

4. בתה"ד א, קיד, כתב שקמח נחשב כתערובת לח, וכך דעת רזה"פ, וכ"כ במ"ב תמוז, לב. אמנם כתב הב"ח שלדעת הסמ"ק וראבי"ה קמח בקמח נחשב כיבש ביבש, ולכן לכתחילה יש להזהר שלא יהיה קמח שהחמיץ בקמח שעושים ממנו המצות. וכ"כ במ"ב תנו, יז, ושעה"צ כה. בנוסף לכך, ברור כי לכתחילה יש לחוש לסוברים שכל חמץ חוזר וניעור, בין לח בין יבש.

עוד נציין כי שלוש דעות בסברת חוזר וניעור: למחמירים אף בלח, גם כשהחמץ עצמו הוצא ורק משהו של טעם נספג בתערובת ואינו מורגש, אע"פ כן חוזר וניעור. לעומת זאת במ"ב תמוז, לג, הזכיר דעת העולת שבת וא"ר שמקילים וסוברים שחוזר וניעור רק אם חוזר לבשל את התערובת, שאז החמץ מוסיף לתת טעם בתערובת, אבל בלא זה אינו חוזר וניעור. והדעה המרכזית כפי שהביא שם המ"ב עפ"י המ"א, שזה שביבש "חוזר וניעור" היינו כשיש ממשות של חמץ שנותרה בתערובת.

ה - האם חמץ שנותן טעם פגום אוסר תערובתו

כלל מפורסם הוא שנותן טעם לפגם אינו אוסר תערובתו. למשל, בשר טרף שנפל לתוך תבשיל, אם יש בתבשיל פי שישים כנגד בשר הטריפה, טעמו של הטרף בטל, והתבשיל מותר באכילה. ואם אין פי שישים כנגד הטרף, כיוון שטעמו ניכר בתבשיל - נאסר באכילה. אבל אם טעם בשר הטריפה פגום, כיוון שרק נזק נגרם ממנו לתבשיל, כל זמן שההיתר מרובה על האיסור - התבשיל מותר באכילה (שו"ע יו"ד קג).

השאלה, מה הדין לגבי תערובת חמץ בפסח. יש אומרים (רשב"ם, רשב"א) הואיל ותיקנו חכמים משום חומרת איסור חמץ, שאפילו כלשהו חמץ אוסר את כל תערובתו, סימן שאין הדבר תלוי בטעם שהוא נותן בתערובת, ואם כן גם כאשר הוא נותן טעם פגום, דינו ככלשהו חמץ שאוסר את כל תערובתו.

ודעת רוב הראשונים (ר"ת, ר"י, רא"ש ומרדכי) שלעניין זה דין חמץ כשאר איסורים, שרק במקום ששאר איסורים בטלים בשישים, דין חמץ חמור יותר שאינו בטל כלל; אבל במקום ששאר האיסורים אינם אוסרים את תערובתם, גם החמץ אינו אוסר תערובתו.

למעשה, בעל השולחן ערוך פסק להקל, והרמ"א כתב שבמדינות אשכנז נהגו להחמיר שאפילו כלשהו חמץ פגום אוסר את כל תערובתו (שו"ע תמז, ז).

נבאר דוגמה למחלוקת זו. סיר שבישלו בו בשר נבילה, דפנותיו בולעות טעם הנבילה, ואם יבשלו בו תבשיל אחר, יאסר התבשיל מפני טעם הנבילה שנפלט מדפנות הכלי ונבלע בתבשיל.

אבל אם יעברו על הסיר עשרים וארבע שעות מאז שבישלו בו את הנבילה, הרי הטעם הבלוע בדפנותיו נפגם, ואם יבשלו בו תבשיל אחר לא יאסר, מפני שנתן טעם לפגם.

וכן אם בטעות יבשלו בפסח בסיר חמץ. לדעת השולחן ערוך רוב הפוסקים, כיוון שעברו יותר מעשרים וארבע שעות מאז שבישלו בו חמץ, התבשיל שבישלו בו בפסח כשר. ולמנהג אשכנז, כיוון שבפסח מחמירים שאפילו נותן טעם לפגם אוסר, אע"פ שטעם החמץ שבדפנות פגום, הוא אוסר את התבשיל.⁵

ו - דיני תערובת החמץ מהתורה

דין תערובת חמץ מהתורה מורכב, ונחלקו בו תנאים ואמוראים ראשונים ואחרונים, וכיוון שאינו נוגע כל כך למעשה, נסכם את דיניו בקצרה כדעת רוב הראשונים.

5. מנהג אשכנז כאמור להחמיר, אמנם כתב במ"ב תמז, צח, שבמקום שאין מנהג קבוע, יש להורות שהמיקל לא הפסיד והמחמיר תבא עליו ברכה (עפ"י תה"ד). ומנהג ספרדים הרווח כשו"ע, אמנם גם בזה יש שנהגו להחמיר, כמובא בכה"ח תמז, רכח. וכתב הרמ"א תמז, ב, שרק מכניסת הפסח המנהג להחמיר בנותן טעם לפגם, אבל לפני כניסת הפסח בטל אפילו אם אין שישים כנגדו, כדין נותן טעם לפגם בשאר איסורים.

עוד חשוב להדגיש, כי ברור שלכל הדעות אסור להשתמש בכלי שבלע טעם איסור גם אחר שעברו עליו עשרים וארבע שעות. והטעם, שחששו חכמים שאם ישתמשו בכלים אחר עשרים וארבע שעות, עלולים לטעות ולהשתמש בהם גם לפני שיעברו עשרים וארבע שעות ויבואו לידי אכילת איסור. ומובן שכן הדין גם בפסח. ואם עבר והשתמש בכוונה בכלי שעברו עליו עשרים וארבע שעות מאז שבלע טעם איסור, לדעת רוב הפוסקים קנסו חכמים ואסרו את המאכל על המבשל ועל אלו שבישל עבורם (כנה"ג יו"ד קכב, בהגה"ט כו, ועיין דרכ"ת יו"ד קכב, ה).

קבעה התורה שהאוכל כזית חמץ בפסח נענש בכרת. ואם החמץ התערב במאכלים אחרים, כל זמן שטעמו מורגש, האוכלו עובר באיסור תורה, ונחלקו אם מתחייב גם בעונש מלקות. לרי"ף, רמב"ם ורמב"ן, אינו מתחייב במלקות, ואילו לדעת המאור והעיטור מתחייב במלקות.

ואם היה בתערובת כזית חמץ בכדי שיעור אכילת פרס (נפח זית חמץ בתוך נפח של שלוש או ארבע ביצים), לדעת הרמב"ן ועוד ראשונים נענש בכרת, ולדעת הרי"ף והרמב"ם נענש במלקות בלבד.

ואם החמץ התערב במינו, למשל קמח שהחמיץ בקמח שלא החמיץ, כיוון שטעמם שווה, לדעת רוב הפוסקים הקמח החמץ בטל ברוב.

ולגבי איסור השהיית חמץ בפסח: אם כזית חמץ התערב במאכלים אחרים, כל זמן שאין יותר מפי שישים כנגדו, עובר עליו בשני איסורים: בל יראה ובל ימצא. ואם היה בתערובת יותר מפי שישים, החמץ מתבטל מהתורה. ואם החמץ התערב במינו, כגון קמח שהחמיץ בקמח אחר והם שווים בטעמם, אם הקמח הכשר מרובה, מהתורה החמץ בטל בו ואינו עובר באיסור. אבל מדברי חכמים צריך לבערו.⁶

6. ואם לא ביערו, כיוון שלא עבר עליו באיסור תורה של בל יראה ובל ימצא, מותר להנות ממנו אחר הפסח. ולגבי אכילה, לא"ר כיוון שעבר בהשהייתו על איסור חכמים אסור לאוכלו, ולמ"א אפשר גם לאוכלו, כמובא במ"ב תמוז, קב.